

Tevje Abram (1910–1981)

**Eesti-juudi kultuurilistest ja
kirjanduslike sidemetest
20-tel ja 30-tel aastatel**

Käsikiri, 8.9.1977, Tallinn

Juutide ajaloo koostaja Eestis K. Jokton esitab järgmised huvitavad andmed: "Kui m.s. 50-tel aastatel saadeti Tallinnast Rakverre mõne sõjalise ülesandega 8 juudi kantonisti, siis kohalik elanikkond tuli kokku neid imetlema, nagu mingit erikummallst asja. Mõned ristiinimesed rahvahulgast avaldasid sealjuures imestust, et need juudid on samasugused inimesed nagu teisedki ja et neil ei ole sugugi sarvi, nagu lapsepõlvest saadik on seda ristiinimestele ikka sisendatud. Isegi 1866. a., kui Rakverre tulid käsitöölised Zvi-Hirš Scherman ja Aron-Idel Fridmann, et sinna elama asuda, ei olnud neil kus elada. Neid lihtsalt kardeti ja kahe aasta jooksul nad pidid elama väljaspool linna ühe oma aja väljateeninud soldati juures. Viimane teenis aega Poolas ja puutus seal sageli kokku juutidega. Alles hiljem, kui elanikkond harjus nendega, nad võisid kolida linna." ¹

Umbes samasugusest faktist jutustas minule pr. Ester Žitomirski, meenutades oma lapsepõlve: „Mina kasvasin üles eestlaste seas maal, Kõu külas, praeguse Harju rajooni kaguosas, kus elas meie perekond. Minu isa oli seal plekisepaks. Mäletan selgesti esimest koolipäeva Kõu ministeeriumikoolis. See oli käesoleva sajandi algaastail. Õpetaja viis mind klassi, tõstis lauale (ma olin väikest kasvu) ja näitas mind nagu mingit imelooma: "Lapsed, vaadake, see on juut!"

Ka hilisemal ajal leidis eesti kirjanduses, ajakirjanduses ja igapäevases elus küllaltki samasuguseid viidraid arusaamasid ja konstanteeringuid, mis sugugi alati ei olnud tingitud teadlikult pahahtlikusest suhtumisest juudi rahvusesse, pigem vähesest teadlikkusest juutide erisugusest elulaadist, kommetest jne.

Üheks loomulikuks barjääriks mõlema rahva paremaks tundmaõppimiseks on olnud keel. Kuigi B. Linde väidab, et saksa keele mõistjale on juudikeele äraõppimine õige kerge ja isegi õppimata sellest teatud määral arusaamine,² ei ole see vist siiski nii. Eesti teadlastest, kirjanikest ja üldse haritlastest vald üksikud tundsid huvi juudi keele ja kirjanduse vastu. On, näiteks, teada, et kirjanik E. Enno Valka asudes on hakanud õppima heebrea keelt ja uurinud isegi talmudit ja müstilise kabala saladusi. Tema käsikirjaliku pärandi hulka kuulub juudi kirjanduse klassiku I.L. Peretsi mõnede juttude tõlge, sealhulgas selle kirjaniku paremaid novelle "Bonze Schweig". Arvatakse aga, et need "Juudi jutud" on E. Enne tõlkinud mitte juudikeelsest originaalist, vaid saksakeelsetest väljaannetest³

Juudi keelt ja kirjandust, samuti heebrea keelt, on põhjalikult omandanud professor Paul Ariste. Tõllal veel noor teadlane, oli tema sagedane külaline Tartu juudi seltsis "Frait fun jidiš" (Juudi keele sõbrad), Tartu juudi akadeemilises seltsis ning Tallinna juudi kirjandus-dramaatilises seltsis "Ch.N. Bjalik", kus ta esines ka ettekannetega juudi keeles. Mitusaja teadusliku kirjutise hulgas mitmes keeles on tal ka töid juudi keeles ning juuditeemalisi muid kirjutisi⁴.

Juudi kirjanduse tõlkijana eesti keelde on esinenud ülalmainitud Pr. E. Žitomirski. 1923.a. ilmus tema tõlkes põimik juudi kirjaniku I.L. Peretsi hilisema aja novellidest pealkirja all "Aadam ja Eeva".⁵ Tõlge on tehtud tol ajal moodsas "Aaviku-keele stiilis". See oli ainuke

¹ K. Jokton. Juutide ajalugu Eestis. Tartu, 1927. Lhk. 59-60 juudi k.)

² B. Linde. Loova Kesk-Euroopa poole. Tartu, 1930. lhk. 166.

³ Ello Säärts. Ernst Enne luule lähteist ja kunstijõust. „Keel ja Kirjandus“, 1975 nr.6 lhk. 344-349.

⁴ Täpsemalt vt.: Sõna sõna kõrvalt. Paul Ariste teaduslikust tegevusest. Tallinn, 1965. lhk. 21-60; Fenno-Ugristica. TRÜ toimetised, vihik 344, Tartu, 1975. lhk. 382-411.

⁵ I.L. Perets. Aadam ja Eeva. Juudi keelest tõlkinud Esther Schitomirski. Kirjastus A.-S. Varrak. Tallinn, 1923. 79 lhk.

raamatuna trükis ilmunud juudi kirjaniku looming eesti keelde tõlgituna sel perioodil. Hilisemal ajal ilmus raamatuna trükis veel teise juudi kirjaniku Scholom Aleichemi novellide kogu seoses kirjaniku 100-aastase juubeliga 1959.aastal⁶

E. Žitomirski muudest tõlketöödest eesti keelde väärrib mainimist kõigepealt juudi poeedi ja dramaturgi H. Leiviku draama "Käitis", mis Ilmus laval Töölalisteatris hooajal 1931/32 Hilda Gleseri lavastusel. Tähendatud hooajal mängiti see draama 9 korda. Vaatajaid oli üldse 2442, keskmiselt ühe etenduse kohta - 271, mis kinnitab selle menu, võrreldes teiste sellel hooajal "Töölalisteatris" mängitud tükkidega⁷

Nigel Andresen hindas kõrgesti selle näidendi lavastust ja märkis, muuseas, et "see oli esimene ja seni ainsaks jäänud näidendiks juudikeel- sest (jidiš) draamakirjandusest."⁸ Kuid selles osas Nigel Andresen eksib. Juba varem, 13. novembril 1930 toimus juudi dramaturgi Jakob Gordini näidendi "Mirele Efros" esietendus "Vanemuise" teatris, nimiosas - Liina Reiman. 23. jaanuaril 1932 esitas "Vanemuine" selle näidendi Tallinnas külalissetendusel. Selle näidendi lavale toomise puhul kirjutas Tartu juudi kultuuritegelane J. Pajensons: „Peale esteetilise momendi on juudi repertuaari teostel veel see tähtsus, et nad tutvustavad riigi rahvast juudi vähemuse kultuuriga ja tema elu iseloomulikkude momentidega ning lähendavad nii kultuurilist-rahvuslikku vähemust riigirahvale."⁹

⁶ Šolom Aleihhem. Kuuskümmend kuus. Juudi keelest tõlkinud A. Tamarkin, Tallinn, 1959. 61 lhk. "Loomingu" rmt. 1959 nr. 7.

Seoses selle juubeliga ilmus "Repertuaarilehes" 1959 nr. 4 E. Žitomirski tõlkes Šolom Aleihhemi ühevaatuseline draama "Inimesed". See näidend oli ette kantud Eesti Televisioonis Tallinna Draamateatri poolt 2. märtsil 1959. Peale selle ilmusid: "Rahva Hääles" 1959 1.03 sama kirjaniku pikem jutustus "Konkurendid" V.Venti tõlkes; "Sirp ja Vasaras" 1959 27.02 katkend jutustusest "Menahem-Mendel" pealkirja all "Auväärne amet" A.Tamaarkini tõlkes; ajakirjas "Pilt ja Sõna" 1959 nr. 3 jutustus "Metuusala" V.Venti tõlkes; ning kirjutised Šolom Aleihhemi kohta Male Schwarzilt' ("Noorte Hääl", 1959 1.03), A. Tammelt ("Kirjandus ja Kunst" 1959 1.03) ja M. Žuhhovitskajalt ("Sov.Estonija" 1959 1.03).

⁷ Töölisteatri kümme aastat 1926-1936. Tallinn, 1936. lhk. 96.

⁸ N. Andresen. Hilda Gleser. Kirjastus „Eesti Raamat“, Tallinn 1971. lhk. 52 jj.

⁹ „Postimees“ 1930 19. novembril nr. 315. Vt. veel: Artur Adson. Vilet ja loorbereid. Kakskümmend aastat Eesti teatrit jälgimas. Tallinn, 1938. lhk.251.

E. Žitomirski tõlkis Töölisteatri jaoks samal perioodil veel sama kirjaniku H. Leiviku teisegi draama "Vaeste riik" (Di erime meluche), mis pidi samuti lavale ilmuma, kuid see jäi teostamata. Käsikiri oa kaduma läinud,

E. Žitomirski trükis ilmunud muud väiksemad tõlketööd: Scholom Aschi novell "Sõrmelööglid seina taga" ("Ronk", 1927 nr.7 1. aprill lk. 158-161); I. L. Peretsi novell "Keldertoas" ("Agu" nr.12 1923, 12. märts lk.361-364); sama kirjaniku legendid "Pagulane" ("Agu" 1924 nr.8 23.veebruar, lk. 243) ja "Surnud käsi" ("Agu" 1924 nr. 30 26. juuli, lk.1024);

Tema eesti keelde tõlgitud Scholom Aleichemi pikem poeetiline jutustus "Ülemlaul" (Šir ha-širim), pealkirja all "Busi", oa samuti kaduma läinud.

Juudi keelde on E. Žitomirski tõlkinud mõned M. Underi luuletused ja need ette kandnud „Elava Ajalehe“ õhtutel kirjandus-dramaatilises seltsis "Ch.N. Bjalik"¹⁰

Eesti ajakirjanduses varem ilmunud tõlkeid juudi kirjandusest on kaunis juhusliku valiku järgi:

L. Peretz. Ühes koguduses (Aisikl Schechet). Tõlkinud M.-J. Wunk venekeelse tõlke järgi ("Postimees" 1911 nr.162, 164, 168, 174);

I.L. Perez. Fakiiri juures. Tõlkinud N. Tann ("Eesti Kodu" 1910 nr.18 Lhk. 368-369);

F. Halperin, Totter. Tõlkinud A. Paulmeister venekeelse tõlke järgi ("Postimees", 1909 nr. 166 27.juulil nr. 167 28. juulil);

Scholom Asch. Ema. Pikema jutustuse tõlge venekeelse teksti järgi A. Paulmeister ("Postimees" 1909 nr. 180, 12.augustil);

Scholom Aleichem. Kui õnne ei ole. Tõlkijat ei ole nimetatud ("Kratt" 1925, nr. 7 30. novembril).

Erilisi teeneid eesti-juudi kultuuriliste ja kirjanduslike sidemete arendamisel on olnud Tallinna Juudi kultuuritegelasel Hirsš

¹⁰ Väga populaarne tol ajal ettekanete vorm segasisuga, kus esineti lühikeste suuliste artiklitega (ettekannetega) publitsistika, kirjanduse, ajaloo, kunsti jne. alal, samuti följetoonidega ja muusikaliste paladega. Nii, näiteks, oli 1930. a. jooksul „Bjaliku-Seltsis“ korraldatud 14 „Elava-Ajalehe“ õhtud 64 artikliga, millede koostamisest võttis osa 28 isikut. Teiste seas võtsid neist osa eesti kirjanikud d. Hubel ja B. Linde („Unser Wort“ nr. 2 3.VI 1931 lk. 3

Bandil. Tema on sündinud 1895. a. Daugavpilsis. 1910.a. tuli ta Viljandi, kuid jäi varsti seal raskesti haigeks silmahaigusesse ja viibis üks aasta suurtes valudes kinniseotud silmadega ühes saksa haiglas Tallinnas. Pärast tervenemist ta ei tohtinud veel mitu aastat lugeda ega kirjutada ja pidi end ravima. Et tasuda ravimiskulusid ta jäi samasse haiglasse tööle, algul mustatöölisena, siis sanitarina. Õppides "pimesi" lõpetas ta ödede kursusi. 1915. a. paranes silmanägemine ja teda mobiliseeriti vene sõjaväkke. Seal omandas ta velskeri kutse ja töötas haiglas. Vabanenud sõjaväest asus ta tööle ühe suure saksa panga kassapidajana Tallinnas. Ta hakkas huvi tundma kirjandusest. 1927. aastal astus ta Tallinna Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks, kus ta oli väga aktiivne ja oli kahel aastal valitud selle juhatusse.¹¹

Kahjuks on andmed tema tegevuse kohta kaunis lünklikud ja põhinevad peamiselt Oktoobrirevolutsiooni Riiklikus Keskarhiivis leiduvatele materjalidele, mis ei ole aga täielikud.¹²

On teada, et H. Band on tõlkinud juudi keelde A. H. Tammsaare näidendit "Juudit". Tal olid läbirääkimised draama lavastamise kohta Riia juudi uues teatris, kuid pärast pikka viivitust viimane loobus sellest. Põhjuseks tõi teatri peanäitejuht ja direktor Julius Adler ette, et "Juudit" on liiga raamatudraama, on pikk ja ei või äratada huvi vaatajaskonnas, kuigi seal on mõned väga ilusad kohad. „Meie elame ajal, kus vaataja tunneb huvi tulevikust, minevik ei huvita teda“, märkis ta oma kirjas H. Bandile 3. veebruarist 1930.a. Draama "Juudit" on tõlgitud, arvatavasti, perioodil 1927 - 1930, käsikiri ei ole säilinud.¹³

Suure tähtsusega on olnud H. Bandi tegevus eesti kirjanduse populariseerijana. Oma kirjades dr. N. Genssle mainib ta, et tema on

H. Bandi ülevaade).

¹¹ ORKA fond 2282, nim.1, sü 5 lht. 20-21

¹² ORKA fond 2282 - dr. Nossen Genssi arhiivi riismed. Arhiiv on kirjeldatud „Balti kultuuri-almanahhis I“. Tallinn, 1937 (juudi k.) ja sisaldas rikkalikku materjali Eesti juutide ajaloo ja kultuurilise elu kohta. Suurem osa sellest, sealhulgas Eestis ilmunud juudikeelset perioodiliste ja ühekordsete väljaannete ja muude trükiste kogu, on peaaegu täielikult kaduma läinud. Katkendlikud andmed H. Bandi kohta on võetud peamiselt dr. N. Genssi ja t. kirjavahetusest H. Bandiga 1927-1934.

teinud ülevaateid eesti kirjanduse ja üksikute eesti kirjanikkude loomingu kohta ning avaldanud need Riia, Vilno, Kaunase ja Varssavi juudi ajalehtedes ja ajakirjades ning Eestis ilmunud juudikeelsetes väljaannetes.¹⁴

Tema artiklitest on säilinud pikem ülevaade eesti kirjandusest, mis oli avaldatud Riia juudi ajalehes "Frimorgen" 1927.a. 1. ja 8. märtsil,¹⁵ samuti ülevaade Gustav Suitsu loomingust seoses kirjaniku 50-aastase juubeliga-. Viimasele oa lisatud H. Bandi tõlgitud G. Suitsu luuletus "Pöörase laul".¹⁶ Riia juudi päevalehes "Frimorgen" on H. Bandi kirja 4.märtsist 1934.a. järele trükitud veel ka pikem artikkel Liidia Koidula loomingu kohta, millele on näitena lisatud Koidula luuletus "Eesti süda ja Eesti muld" H. Bandi juudikeelses tõlkes. Ajalehe nr. ja kuupäev ei ole aga nimetatud. Mõödaminnes mainib H. Band veel Hugo Raudsepa näidendit "Vabamõtteleja" ja A. Antsoni näidendit "Lapsed", kuid täpsemad andmed puuduvad ja ei ole selge, kas on H. Band need tõlkinud tervelt või ainult üksikuid katkendeid.¹⁷

Viljakas on olnud ka H. Bandi tegevus juudi kirjanduse lähendamisel eesti lugejale.

1930.a. ilmus Tartus Noor-Eesti Kirjastuse väljaandel eesti publitsisti ja tõlkija Bernard Linde(1886-1954) reisiraamat "Loova Kesk-Euroopa poole". Selles oa kaks peatükki pühendatud juudikeelsele kirjandusele ja juudi teatrile. Need kaks peatükki moodustavad kaks iseseisvat novelli, mis nagu kukuvad välja üldisest reisiraamatu faabulast ja on sellega vaid nõrgalt, kaunis kunstlikult seotud. Ülalmainitud H. Bandi kirjavahetusest d. N. Genssiga selgub nende saamisloo üksikasju.

H. Band koostas referaadi juudi kirjanduse ja juudi teatri kohta ja luges ette eesti kirjanikkude ringis Tallinna Eesti Kirjanduse Seltsis

¹³ ORKA 2282, 1,5, lht.: 1, 2, 4, 18, 21, 22, 23.

¹⁴ ORKA 2282, 1, 5 lht. 5. Vt. ka: Looming, 1927 nr.3 lhk. 286-287 Juudi ajalehed eesti kirjandusest".

¹⁵ ORKA 2282, 1,11, lht. 1-4: selle artikli käsikiri on: ORKA 2282, 1, 5 lht. 27-35.

¹⁶ „Naie Zait“ nr. 6 24. detsember 1933 lhk. 2 (juudi k.)

¹⁷ ORKA 2282, 1 5 lht. 23

(arvatavasti 1927. või 1928.aastal). B. Linde palus tol korral H. Bandi kirjutatud referaadi ja ühtlasi luba selle ärakasutamiseks, millega H. Band oli nõus. Oma raamatu ülalmärgitud kahes peatükis on B. Linde peaaegu täielikult edasi andnud H. Bandi referaati juudi kirjanduse ja teatri kohta mõne märkuse lisamisega oma jutuajamisest juudi kirjaniku Alter Kacyznega. Oma kirjas dr. N. Genssile avaldab H. Band õigustatult oma pahameelt, et Linde ei ole oma raamatus ega mujal märkinud, kust ta on saanud andmed tähendatud kahe peatüki kirjutamiseks.¹⁸ Muuseas, olgu siin tähendatud, et B. Linde on, arvatavasti, H. Bandi referaadi, mitte ainult stiili poolest, vaid ka sisuliselt (ja seda kohati kaunis asjatundmatult) kohendanud. Nii mainib, näiteks, B. Linde oma raamatus (Ihk. 168) "silmapaistva romanisti" Levinit ja kaunis üksikasjaliselt peatub tema kirjutatud romaanile, mille pealkirja ta aga ei nimeta, asetades tähendatud kirjaniku peaaegu samale kõrgusele kui juudi kirjanduse klassiku I. L. Peretsi, kirjanikud Asch, Reisen, Nomberg ja Vaisenberg. Levin (arvatavasti on tegemist Lipman Leviniga) oli Läänes ja meilgi täiesti tundmatu, elas peaaegu kogu elu Moskvas ja ei jätnud juudi kirjanduses peaaegu mingi jälgi. On vähe usutav, et Band, kes oli hea juudi kirjanduse tundja, võis sääraselt temast kirjutada. Kahjuks aga ei ole referaadi tekst säilunud ja ülalmärgitud oletus ei ole tõestatav.

Veidi enne raamatu ilmumist avaldas B. Linde ajakirjas "Looming" artikli juutide kirjanduslikust elust, mis on veidi lühendatult sama, mis tema raamatus¹⁹.

H. Band on tõlkinud eesti keelde mitmed juudi kirjanikkude teosed, Neist olgu mainitud näidendid: H. Leiviku "Pankrott", Scholom Aschi "Rabbi dr. Silber" ja Alter Kacyzne "Herodes"²⁰ Neil kõigil on olnud sama saatus - trüki - ega rambivalgust nad ei näinud, käsikirjad on kaduma läinud. H. Leiviku "Pankroti" kohta oli H. Bändil läbirääkimised Töölisteatriga. Andres Särevile näidend meeldis ja ta lubas esitada selle teatri juhtkonnale. Sch. Aschi näidendi "Rabbl dr. Siiberi" kohta olid tal läbirääkimised "Vanemuise" teatriga, Mõlemad näidendid olid juudi keeles lavastatud Paul Sepa poolt ja esitatud kirjandus-dramaaatilise seltsi "Ch. N. Bjalik" dramaatilise ringi näitlejate osavõtul Tallinnas.

¹⁸ ORKA 2282, 1, 5 lht. 17, 18

¹⁹ „Looming“, 1929 nr. 5 lhk. 649 jj.

Eesti-juudi vaheliste kultuuriliste ja kirjanduslike sidemete arendamisel on olnud eriti aktiivsed just progressiivsed juudi ringkonnad, eestkätt kirjandus-dramaatiline selts "Ch. N. Bjalik" ja kultuuriselts "Licht". Eesti haritlased ja kirjanikud on olnud sageli tähendatud seltside külalisteks ja on osa võtnud nende poolt korraldatud kultuurilistest ettevõtmistest. Nii esines teiste hulgas N. Andresen ettekandega 28. veebruaril 1937.a. kultuuriselts "Lichti" poolt korraldatud ettekannete õhtul, mis oli pühendatud suure vene kirjaniku A. S. Puškini 100-aastase surma-aastapäevale. N. Andresen esines ka ettekandega kirjandus-dramaatilises seltsis „Ch. N. Bjalik" eesti kirjaniku A. H. Tammsaare loomingust kirjaniku mälestusõhtul 14. aprillil 1940.a. Samal õhtul esitas H. Band katkendid tema poolt juudi keelde tõlgitud A. H. Tammsaare draamast "Juudit". Sama seltsi juures asuva koor-orkestri koosseisus esinesid mitme aasta jooksul solistidena Karl Ots ja Ida Aav-Loo. Sellel koor-orkestril on suured teened juudi muusikakultuuri arendamisel. Tema esinemised nii pealinnas, kui ka provintsis ja välismaalgi olid väga populaarsed. Suuri teeneid spordisidemete arendamisel eesti spordiorganisatsioonidega ja üksikute sportlaste vahel on olnud Tallinna juudi spordiselts "Makkabi'1".

²⁰ ORKA 2282, 1, , lht. 7, 18, 21, 24, 25: vt. ka b. Linde, op.cit. lhk. 167.